

УДК 049.32+81'282

**СТОРІНКАМИ ЦІННОЇ
МОНОГРАФІЧНОЇ СТУДІЇ****Фроляк Л.Д. Українські східностепові говірки
Донеччини: Монографія. — Дрогобич: Посвіт,
2013. — 399 с.**

Ніхто не знає наперед, яке значення можуть мати завтра звичні з позицій сьогодення діалектні свідчення і в яких дослідницьких історикомовних та етногенетичних побудовах можуть стати вирішальним і невідпорним аргументом.

Думки про неповну передбачуваність сфер використання діалектної інформації, про нереалізовані можливості пізнання народного мовлення особливо гостро зринають у моменти незворотних втрат, коли зафіксувати ще вчора доступні говірки сьогодні стає неможливо. Якщо ж вдавалося раніше здійснити записи, ба більше — дослідити мікроареал чи окремі говірки, які сьогодні стали недоступними, тоді вбачали в цьому перст провидіння. Такими були емоційні оцінки важливого наукового проекту Т.В. Назарової про говірки нижньої течії Прип'яті, що сьогодні відомі як *говірки Чорнобильської зони*: зафіксовані дослідницею діалектні свідчення про знищені після катастрофи на Чорнобильській АЕС говірки сьогодні небезпідставно вважають особливо цінною мовною пам'яткою: на зафіксовані дослідницею дані, зокрема її „*Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті*“ (К., 1985), широко покликаються як на важливе джерело інформації про стан цих говірок до 1986 р. Сьогодні ситуація повторюється з говірками Луганщини і Донеччини, які впродовж тривалого часу до-

© П.Ю. ГРИЦЕНКО, 2015

сліджують науковці університетів. Доля вела луганський діалектологічний осередок, представники якого встигли зібрати значну за обсягом інформацію про східнословобожанські говірки й подати її в форматі численних описів, тематичних словників і атласів, зібрань діалектних текстів (праці К. Глуховцевої, В. Лєснової (Чевердак), І. Ніколаєнко, А. Скорофатової, В. і Д. Ужченків та ін.); загальнотеоретичну й емпіричну цінність має неординарна за задумом і виконанням ґрунтовна монографія К. Глуховцевої “*Динаміка українських східнословобожанських говірок*” (Луганськ, 2005), в якій розвиток і трансформацію структури говірок обрано центральним об’єктом студіювання, а для реалізації задуму розроблено нову систему поліхронного картографування. Особливості говірок Донецчини науково інтерпретовано в працях Л. Фроляк, З. Омельченко, В. Дворянкіна, В. Дроботенко, Л. Загнітко, Н. Клименко, Н. Михайлової, Н. Сіденко, С. Тарасенкової: до трагічних воєнних подій 2014 р. ці дослідники обстежили велику кількість говірок, упорядкували й докладно проаналізували зібрані матеріали в численних статтях, короткому діалектному словникові та в узагальнювальному дослідженні “*Українські східностепові говірки Донецчини*” Л.Д. Фроляк, що сьогодні особливо привертає увагу лінгвістів, викликає зацікавлення істориків та культурологів.

Унаслідок воєнних дій на Сході України 2014—2015 рр. східностепові говірки Луганщини і Донецчини перетворилися на *редуктивний ареал*, який і надалі зазнає трансформації; невідомо, що залишиться від колишнього діалектного простору, відтвореного в студіях багатьох дослідників та в “*Атласі української мови*” (АУМ), коли після війни життя ввійде у мирні береги. Безсумнівно одне: це буде інший мовний ландшафт порівняно з фіксованим раніше, і сьогодні неможливо передбачити глибину і напрямки його трансформації порівняно з попереднім, до 2014 р., станом. Ці обставини актуалізують узвичаєну думку про те, що будь-яка спостережувана говірка — це мить у динаміці діалекту, зупинена дослідником у момент спостереження, і що ця мить може зникнути незворотно¹. Тому вкрай актуальним залишається фіксування діалектного мовлення за різними програмами, записування автентичного говіркового мовлення (насамперед розлогих різномовних текстів), які обсягами й цінністю інформації нерідко дорівнюють до давніх писемних пам’яток, хоча й мають свої особливості як лінгвальне джерело.

Книга Л.Д. Фроляк включає 4 розділи: „*Степові говірки та територія їх поширення як предмет вивчення*”, „*Типологія українських східносте-*

¹ Це положення досі доглибно не осмислено багатьма мовознавцями через рудименти (донедавна насаджуваної) негативної аксіології діалектів як „нижчої” порівняно з літературним стандартом форми існування мови. Нерозуміння реального евристичного потенціалу діалектної мови, її ролі у становленні й розвитку літературної форми національної мови, вторинної за часом і джерельною базою порівняно з діалектами, своїм наслідком має збіднення мови, обмеження джерел її природного іманентного розвитку, як і неповноту й тенденційність її наукового аналізу.

пових говірок Донеччини та умови їх розвитку на території пізнього заселення”, „Варіантність діалектних явищ у східностепових говірках як наслідок їх гетерогенності”, „Фонетико-фонологічна система східностепових говірок”; окремого розділу про граматику досліджуваних говірок не виділено, проте на тлі аналізу інших структурних рис подано численні лапідарні коментарі граматичних форм з особливою увагою до тих із них, які диференціюють діалектні системи та можуть указувати на їхню генезу.

Описувані Л.Д. Фроляк говірки належать до тієї частини українського мовного континууму пізнішого формування, яка має значну територію поширення, об’єднує діалектні системи різного часу постання з різнодіалектною вихідною основою; ці говірки, зазнавши впродовж тривалої взаємодії структурного зближення між собою, творять надговіркову відносну типологічну єдність, зберігаючи водночас диференційні риси. Досліджуваний мовний ландшафт Донеччини ускладнений вторинними переселенськими рухами в межах новоствореного простору, мозаїчними вкрапленнями діалектів інших слов’янських і неслов’янських мов. Можливість спостерігати наслідки постання та процеси формування (принаймні в їхній завершальній стадії) ареалу перетворили цей мікроконтинуум на лінгвістичну лабораторію, вивисуючи цим цінність матеріалу, його наукової інтерпретації та висновків. Зауважимо, що попередні дослідники цього діалектного простору подавали описи окремих говірок, мікророзон (ці студії зберігають свою джерелознавчу цінність), але не ставили за мету визначати типи діалектних систем за особливостями їхньої структури та джерелами виникнення. Системно й послідовно розв’язати цю проблему намагається Л.Д. Фроляк у своїй монографії.

Працю Л.Д. Фроляк відкривають два нариси: про формування східностепових говірок Донеччини та про історію їх вивчення. Аналіз діалектологічних досліджень від кінця XVIII ст. до початку XXI ст. зосереджено на доведенні правомірності виділення говірок Донеччини як окремого лінгвального об’єкта, з’ясуванні його визначальних рис та принципів опису. Зокрема, проаналізовано розвідки О. Шафонського (1786), М. Максимовича (1839), М. Левченка (1860), К. Михальчука (1871), О. Соболевського (1876), О. Шахматова (1899), І. Бессараби (1916), В. Ганцова (1923), пізніші студії до і після створення АУМ, у яких на загальноукраїнському тлі та в зіставленні із суміжними діалектами східностепові говірки визнано (з різною глибиною аргументації) окремим типом зі специфічним набором диференційних структурних рис. Підкреслено важливі типологічні риси говірок ареалу: гетерогенність та змішування діалектних систем, що зумовили формування окремого діалектного різновиду (за давнішим поділом К. Михальчука — *степового піднаріччя* в межах *українського наріччя*). Л.Д. Фроляк простежила поступове поглиблення наукової аргументації щодо виокремлення досліджуваних говірок, розширення кола мовних явищ, на які спиралися лінгвісти. Такий історіографічний огляд уможливорює моделювання руху думки дослідників: від комплексного й недостатньо розчленованого мовознавчо-

етнографічного опису ареалу до власне мовознавчого з опорою останнього на широку емпіричну базу та спеціальні дослідницькі прийоми.

Інформацію про генезу кожної говірки подано у формі окремого вичерпного за змістом сюжету. Зокрема, авторка визначає *час і джерела формування* мікросоціуму носіїв говірки, тип вихідних (материнських) діалектних систем, носії яких утворили нову говірку; нерідко на підставі різноманітних джерел встановлено ті населені пункти, з яких походять родини перших поселенців, простежено джерела й характер доселення. Інколи використано свідчення про топографію (просторове розташування) сформованого соціуму. Цінними є описи ситуацій, коли переселенці з різних ареалів формували окремі частини нового поселення, зберігали особливі риси вихідної говірки, створюючи ситуацію полідіалектності в межах одного населеного пункту; за таких умов у дещо редукованому вигляді продовжували співіснувати неоднорідні за походженням говірки. Для визначення генетичного типу говірок як додаткове джерело свідчень дослідниця нерідко залучає ономастикон, описи елементів традиційної матеріальної культури (напр., інформативними виявилися свідчення про тип будівництва та характер планування обійстя).

У кожному описі говірки подано характеристику *етнічного складу* соціуму (моно- чи поліетнічний), що могло зумовлювати наявність / відсутність та характер трансформацій досліджуваної говірки; вичерпно проаналізовано історію кожної етнічної групи, яка перебуває нині чи давніше перебувала в контакті з носіями українських говірок². Важливим складником соціолінгвістичного опису говірок є інформація про *етнічне та діалектне оточення* досліджуваних діалектних систем із вказівкою напрямків зовнішніх впливів на соціум і його говірку. У монографії вміщено докладні дані про складну етнічну історію краю, про передумови посилення одних етнічних груп та їхніх мов/діалектів і редукції — аж до повного зникнення — інших³.

Сторінки монографії засвідчують глибоку обізнаність авторки з регіональною демографією та етнографією, історією колонізаційних рухів: за різноманітними джерелами для багатьох населених пунктів докладно з'ясовано місце первісного проживання мешканців до їх переселення, особливості формування нових мікросоціумів (джерела, характер пересе-

² На взаємодію двох чинників формування нової якості новожитніх говірок — переселенських рухів і міжмовної взаємодії — дослідниця справедливо звертає особливу увагу, коментуючи праці попередників (І. Бессараби, А. Залеського, І. Матвіяса та ін.), моделюючи умови й етапи становлення окремих східностепових говірок.

³ Див., напр., пояснення причин асиміляції поляків на Донеччині, яка була зумовлена тим, що «це було непряме переселення польських родин, які, перед тим, як прибути до Мар'їнки (на Донеччину), були переселені до Центральної України. Сприяли втраті етнокультурних ознак також індивідуальне ведення господарства, відсутність релігійного центру, який міг би об'єднати польську спільноту, розірваність зв'язку поколінь, відсутність тісних контактів із носіями польської мови і культури» (с. 112).

лення), розкрито поліетнічне тло українських говірок та вектори їх контактів. В опорі на соціокультурні й соціогенетичні характеристики носіїв говірок пояснено причини появи дублетності й конкурентності в реалізації фонем, граматичних форм, лексем, що особливо цінне у випадках, коли зафіксовані в говірці паралельні елементи мають різну ареальну віднесеність у загальноукраїнському континуумі, вказують на (можливі) зв'язки новожитніх говірок із вихідними старожитніми (середньонадніпрянськими, поліськими чи південно-західними). Таке широке інформаційно позамовне тло засвідчує комплексний аналіз соціомовної ситуації в регіоні, намагання Л.Д. Фроляк заступити донедавна неповні (приблизні) знання про степові говірки Донеччини їхньою докладною презентацією та різноплановим аналізом. У книзі стверджено, що основна мережа населених пунктів Донеччини сформувалася в 30—70-ті роки XVIII ст. (така думка побутувала й раніше), у яких були поширені говірки з різною генетичною основою; останнє уповажнило авторку на «припущення про першопочаткову диференціацію східностепових говірок» (с. 80) — існування структурної диференціації діалектів від часу становлення досліджуваного мікроконтинууму, що є ключем для розуміння сучасної діалектної неоднорідності регіону.

Емпіричну основу дослідження склали численні записи діалектного мовлення (тексти-наративи) та відповіді на питання із 279 населених пунктів, що густою мережею покривають східностеповий ареал, докладно відтворюють його просторове варіювання; для спостережень над динамікою говірок використано також свідчення опублікованих давніше джерел, зокрема матеріали з 61 н. п. за мережею АУМ. Широка опора дослідження на спонтанні оповіді діалектоносіїв зумовлена тим, що в текстах відтворено не лише досліджувані елементи говірок, а й непрогнозовані, нерідко породжені синтактикою одиниць у тексті (зміни наголосу в словоформах; граматичні зміни за аналогією; нетипова поведінка клітик та синтаксичних морфем, дискурсивних слів; утворення нових фонетичних слів та ін.).

Аналіз матеріалу побудовано за окремими говірками, а в межах такого опису — за явищами (перевагу віддано фонетиці, відчутно менше уваги приділено граматиці), що зумовлено прагненням дослідити насамперед говірки різної генези (із середньонадніпрянською, північноукраїнською, змішаною степово-слобожанською основами та з українсько-російського пограниччя). Різнотипність аналізованих говірок відтворює генетичну мозаїчність степових говірок, про що нерідко сигналізує дублетність структурних елементів, широко фіксована й коментована у студії Л.Д. Фроляк та репрезентована на картах АУМ.

Дослідження фонетики східностепових говірок Донеччини зосереджено на тих важливіших одиницях і процесах, які виразно характеризують їх сучасний стан і генезу. Зокрема, це опозиції фонем /a/ : /o/ (у контексті т. зв. акання), /i/ : /и/, /и/ : /е/ та /o/ : /у/, які проаналізовано у зв'язку із збереженням чи нейтралізацією (або модифікацією)

зазначених опозицій; серед інших важливих явищ описано обниження артикуляції репрезентантів фонем /і/, /и/, їхню часткову чи повну нейтралізацію. Опозиції фонем та їхню реалізацію в говірках досліджено в широкому загальноукраїнському просторовому контексті з окресленням ареалів їх поширення як на Донеччині, так і за її межами. Зокрема, акання розглянуто на тлі генетичних і ареальних зв'язків з північноукраїнською діалектною зоною побутування цього явища та з урахуванням можливості південноросійських діалектних впливів. Цінним є те, що реалізацію опозицій досліджено у просторі окремих говірок, а не за моделлю узагальненого огляду без урахування реальної географії структурних елементів. Зокрема, реалізацію /о/ й /а/ описано окремо в кожній говірці з урахуванням релевантних позицій та відношення до наголошування, фонематичного оточення та в окремих морфемах; при цьому наведено широкий ілюстративний матеріал, що для розвитку лінгвістики має високу самодостатню цінність (с. 127—131). Така аналітична процедура дозволила змодельовати лінії динаміки опозиції на шляху від материнської говірки в минулому до сучасної переселенської говірки, підкреслити її зміни (с. 131).

У дослідженні консонантизму увагу зосереджено на протиставленні фонем / звуків за м'якістю / твердістю, глухістю / дзвінкістю; опрацьовано інші розрізнені мікропроблеми, зокрема: наявність препалатального [л·] ([l̥]); спорадичне збереження давньої м'якості шиплячого [ч']; збереження / втрату гемінат різної генези (що постали в мовленнєвому потоці внаслідок трансформації стику морфем та давніших асимілятивних перетворень); рефлeksi сполук губний + j; поведінку аффрикат та їхню альтернацію при словозміні; протетичні приголосні, інші неетимологічні зміни початку слова, а також прояви субститування консонантів. Кожне з названих явищ має в українській мові свою часову глибину, ареали побутування в континуумі, та, як окремий об'єкт вивчення, свою історію питання, різні прийоми розв'язання. Дослідження такого широкого кола проблем вимагало опертя на надійну емпіричну базу, урахування різних підходів вчених до осмислення кожного явища.

Методологічно важливим є те, що Л.Д. Фроляк звернула увагу на риси, поширені в інших українських діалектах і прогнозовані щодо можливого вияву в досліджуваному ареалі, проте в ньому не зафіксовані; такі *від'ємні* структурні риси говірок у монографії прокоментовано спеціально, напр., зазначено, що в деяких діалектних системах збережено ініціальний [m'] (*m'isto*, *m'isno*) на тлі поширеного в південно-східному наріччі переходу в цій позиції [m'] > [κ'] та паралелізму словоформ з початковими [m'] і [κ']⁴. Як засвідчує опис у монографії за-

⁴ Поширення зміни [m'] > [κ'] в українському континуумі відтворено на картах АУМ (т. 1, к. 104; т. 2, к. 88; т. 3, ч. 1, к. 11; т. 3, ч. 2, к. 19), див. також: *Мартинова Г.І.* Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. — Черкаси, 2003 (к. 30 на с. 202—203).

значених явищ, названі фонетичні риси виявилися релевантними для окреслення генетичного та структурного різновидів говірок.

Такий підхід — виявлення й аналіз передусім рис, що можуть розкрити джерела формування та умови трансформації діалектних систем, — застосовано і в коментуванні граматичних рис: увагу зосереджено насамперед на словозміні, синтактиці неповнозначних слів (функціях синтаксичних морфем), на варіантах формальних засобів передачі граматичного значення, особливостях окремих словоформ та на індукції. Зокрема, відзначено залишки давніх форм двоїни у словозміні іменника; наявність нестягнених (членних) форм прикметника й займенника (останні виразно маркують північноукраїнський ареал українського континууму); звернуто увагу на особливі форми числівників; зафіксовано взаємовпливи в дієвідмінюванні, зокрема, функціонування дублетів, формально співвідносних з I і II дієвідмінами, а також трансформації словозмінних основ дієслів унаслідок їхньої внутрішньопарадигмальної індукції; підкреслено типологічний статус надлишкового вживання частки *-с'а* (*-с'*) у позиціях, для яких використання цього елемента граматично і семантично не є зумовленим, та ін. Зазначені явища не лише релевантні для зіставного вивчення говірок, а й чітко прочитувані в загальноукраїнському діалектному континуумі, оскільки їхнє поширення можна простежити за картами АУМ, регіональними атласами, дескриптивними працями. Дослідниця демонструє евристичний потенціал процедури зіставлення інформації, зібраної нею та відтвореної в давніших джерелах, особливо коли виявлено відмінності між матеріалами АУМ (записи 50—60-х років XX ст.) та новішими даними (з кінця XX — початку XXI ст.). У багатьох випадках на тлі свідчень давніших джерел сучасному стану говірок притаманна втрата низки структурних елементів, звуження функцій окремих одиниць, субституювання. Кожну таку зміну Л.Д. Фроляк коментує, пропонує інтерпретацію причин і умов змін, пояснення генези говірки, залучаючи при цьому свідчення тих говірок, які могли мати вплив на структуру досліджуваної діалектної системи; напр., про варіантність форм *'ходить'* і *'ходе'* в говірці с. Микільське авторка зауважує: «Можна припустити, що за час, який минув від переселення до записів АУМ, говірки змінилися і паралельні форми якраз були привнесені переселенцями, напр., з Полтавщини, які дозаселяли Слобожанщину. Напевно можна говорити про те, що вибір одного із варіантів або збереження його відбулося під впливом нового оточення» (с. 164). Докладний опис типових і «оказіональних» одиниць дозволив виявити й пояснити природу багатьох унікальних видозмінених граматичних форм (*ст'ройали* замість *ст'ройіли*; *с'тавл'айут'* замість *с'тавл'ам'*), нетипових для цього ареалу звукових реалізацій (як фінальний [i] в дієсловах минулого часу *скла'дал'ї*, *хо'вал'ї*, *ва'рил'ї*, *'лазел'ї* на місці закономірного й типового у цій позиції [и] — с. 161, 166) та ін. (така флексія дієслів широко побутує у багатьох поліських говірках).

Методологічно цінним є те, що Л.Д. Фроляк, аналізуючи будь-яке мовне явище, не вдається до його генералізації на рівні окремої говірки чи сукупності говірок. Тому, відзначаючи нейтралізацію опозицій голосних фонем, наводячи варіанти реалізації фонем, підкреслює *невсеохопність* процесу, фіксує й коментує межі його проявлення, описує позиційні обмеження, нерідко наводячи лише окремі слововформи чи лексеми, в яких зафіксовано фонетичну особливість. Такі функційні характеристики надзвичайно важливі для глибшого пізнання відповідних явищ, хоча наведення поодиноких слововформ з відповідним рефлексом / зміною ще не свідчать про лексикалізацію чи граматикалізацію фонетичної риси. Настанова авторки на інформаційну вичерпність опису заслуговує на схвалення як засадничого постулату, оскільки спостереження переконують у тому, що в діалектному мовленні з домінуванням усномовної форми його побутування жодна тенденція чи «закон» не діють з абсолютною регулярністю, мають численні обмеження щодо реалізації.

Докладно проаналізувавши формування окремих говірок, Л.Д. Фроляк запропонувала узагальнену процедуру встановлення генетичного типу діалектної системи нової формації, модель аналізу, яка придатна для дослідження й інших *новожитніх* діалектів. Спираючись на структурні особливості говірок, дослідниця широко використала свідчення про історію заселення (враховувала ступінь вторинності досліджуваної говірки (наявність одного чи кількох етапів переселення, відповідно — одного чи кількох різночасових джерел впливів суміжних говірок), мовну (діалектну) самоідентифікацію носіїв говірок, ономастикон, дані про традиційну матеріальну й духовну культуру, усну словесну творчість. Авторка критично оцінює інформацію різних джерел, виявляє суперечності між ними, відзначаючи випадки, коли «історія заселення не пояснює» (с. 93), точніше — суперечить поширеній кореляції між особливостями структури говірки та її постання. Однак це не знецінює в цілому найширшого залучення позамовних даних, що дозволяє «з високим ступенем вірогідності побудувати генетичну класифікацію новостворених говірок» (с. 105). Такий комплексний аналіз окремих говірок уможливив встановлення не тільки джерела їх формування, генези, а й, що особливо важливо, з'ясування змін архетипів говірок, їхнє поступове віддалення від генетичної бази й вироблення в нових умовах нових структурних якостей (напр., встановлено, що в с. Микільське Волноваського р-ну до вихідних слобожанських говіркових рис поступово, під впливом сусідніх говірок, долучилися нові риси, притаманні насамперед степовим говіркам — с. 170). Загалом серед степових говірок за генетичною ознакою дослідниця виділила 7 типів діалектних систем: з основою середньонаддніпрянською, слобожанською, північною, західною, російською, виразно мішаною вихідною базою та гетерогенні говірки міст⁵.

⁵ Виділення говірок невеликих міст як окремого різновиду діалектних систем, бодай на рівні ідеї, особливо важливе як крок до повноти дослідження континууму.

Теоретичним осягненням Л.Д. Фроляк вважаємо реалізоване в монографії прагнення з'ясувати механізми формування, становлення степового говору як діалектного типу та виділення в його складі окремого східно-степового ареалу. Важливий чинник формування новожитньої переселенської говірки дослідниця вбачає у взаємодії різних вихідних основ таких діалектних систем, перейманні нових рис від сусідніх говірок, зокрема через етап функціонування варіантів, дублетів. При цьому особливу евристичну цінність мають ті елементи дублетних пар (рядів), які відомі в інших українських діалектах, а тому можуть свідчити про генезу досліджуваної новожитньої говірки; аналіз дублетів здійснено в опорі на широку базу різноманітних джерел, зокрема АУМ.

Дослідження генези і структури говірок різних типів, урахування особливостей їх переформування в нових умовах на Донеччині дозволили дослідниці запропонувати узагальнену характеристику фонетичної системи східностепового ареалу. Для цього вона, спираючись на наукову літературу різного часу, широко залучила дані про просторову варіантність фонетики в межах усього українського діалектного континууму. При цьому дотримано класичних методологічних засад вивчення фонетичних одиниць, явищ, процесів, зокрема принципу опозитивності фонем, враховано їхні диференційні ознаки, синтагматичне оточення, а для вокалізму — і відношення до наголосу.

Л.Д. Фроляк відчутно розширила інформацію про різні структурні рівні східностепових говірок, особливо — про рівень фонетичний, значною мірою — і про граматику: до появи її ґрунтовних статей та монографії дослідники відчували недостатність відповідних свідчень, і лише нині ситуація змінилася на краще. Важливо, що кожна фонема представлена низкою алофонів, які проаналізовано з урахуванням як типових репрезентантів, так і поодиноких, зафіксованих в окремих словоформах. Цінно, що зауважено і прокоментовано й *від'ємну* інформацію — відсутність у досліджуваних говірках граматичних форм, фонетичних континуантів, що відомі в українському континуумі як риси інших діалектів, а тому гіпотетично очікувані й у східностепових говірках Донеччини, пор.: «Не спостерегли ми у досліджуваному регіоні пом'якшення приголосного перед голосним [а] різного походження, яке подекуди відзначається у сусідніх слобожанських чи степових говорах, тут не виявилось умов для розвитку цієї риси...» (с. 220).

Авторка докладно аналізує залежність характеру звукової реалізації фонем від різноманітних умов, серед яких — і рідко зауважувані дослідниками детермінації й зв'язки (так, розглядаючи втрату приголосними ознаки дзвінкості (оглушення), зазначає, що «спостережено деяку закономірність впливу наголосу на перебіг асимілятивного процесу: глухий приголосний наголошеного складу переважно не оглушує попередній приголосний [з] у складі префікса *роз-*, *без-*» — с. 287). Цінним є встановлення рядів репрезентантів кожної фонемі, співвідношення звукових репертуарів для кожного протичлена корелятивної пари, з'ясування

градації ступеня втрати диференційної ознаки елементами ряду (від часткової втрати до повного заступлення, субститування протичленом опозиції). В описі консонантизму спеціальну увагу приділено реалізації фонем /ф/, /г/, звукові [л•] ([l]), які виявилися важливими маркерами в типології говірок. У кваліфікації якості репрезентантів фонем авторка перевіряє результати слухового (аудитивного) аналізу осцилографічною та динамосонографічною інтерпретацією звуків у сегментах мовлення (наведено 35 зразків з виділеними для аналізу репрезентантами фонем, с. 346—354). Усе це закономірно уможливило формулювання важливої проблеми визначення типів артикуляційної бази діалектоносіїв східно-степових говірок (с. 325—343), що належить до проблем особливо актуальних і неопрацьованих в українській діалектології. Важливість дослідження посилює та обставина, що кожен алофон описано не лише за окремими т. зв. репрезентативними говірками, а вказано населені пункти, в яких такі алофони (чи відповідні процеси) зафіксовано, напр., про поширення акання інформує список з 22 н. п. (с. 126); такий список — своєрідний аналог лінгвістичної карти. Зауважимо, що просторові характеристики у монографії набули б більшої доказової сили, якби автор поклала матеріали на карти; адже інформація про обстеження 279 населених пунктів породжує високі сподівання на точну ареалогію, на докладнішу інтерпретацію просторової поведінки кожного зафіксованого у говірках структурного елемента, явища.

Незаперечною заслугою аналізу фонетики степових говірок Донецчини є коментарі, висновки, які переростають в узагальнення-універсальнію: *фонетика діалектного мовлення амбівалентна — у визначальних рисах вона залишається структурно прогнозованою, співвідотною з узагальненою наддіалектною матрицею-моделлю, проте водночас непередбачувана й настільки складна у розмаїтті проявів у говірках, що не вкладаються у відомі типи реалізації у відповідних фонологічних умовах.*

Варіювання формальної структури елементів говірок та їхніх функцій особливо привернуло увагу дослідниці, оскільки інтенсивне проявлення цієї універсальної риси діалектів і мови в цілому в новосформованих говорах багато вчених вважає їхньою диференційною ознакою на тлі старожитньої частини українського континууму. Наявність варіантів реалізації мовних одиниць спостережено на різних структурних рівнях; зокрема, діагностуючу виразність дублетів продемонстровано на прикладі номінації традиційних для носіїв діалектів елементів картини світу (охоплено різні сфери — матеріальну культуру, рослинний світ, обробіток землі та ін.).

Складне й тривале в часі формування східностепового ареалу, його внутрішню ареальну диференціацію, відношення до інших діалектів та характер визначальних структурних ознак, які слугують маркерами в лінгвістичному оцінюванні сутності цих говірок, Л.Д. Фроляк аналізує об'єктивно, спираючись на численні важливі мовні деталі. Увага до складної лінгвальної субстанції і вміння показати явище всебічно вигідно

вирізняє працю Л.Д. Фроляк на тлі поширених в останні роки «теоретичних» праць без належного знання їхніми авторами структури мовного об'єкта. Серед праць з діалектології української, ширше — й інших слов'янських мов, рецензована монографія належить до того неширокого кола студій, у яких повно й органічно використано позамовну (історико-культурну) інформацію для поглибленого аналізу діалектів.

Монографія Л.Д. Фроляк — це глибоке дослідження з доказовими, добре аргументованими висновками, прокресленими перспективами вивчення новожитнього ареалу та застосування запропонованих у монографії методик аналізу. Зауважимо, що прагнення до вичерпної презентації структури й генези українських східностепових говірок зумовило вміщення в книжці інформації про окремі риси діалектів греків-урумів, болгар, поляків, росіян, німців, сліди взаємодії з якими зберігають досліджувані українські говірки.

До незаперечних позитивних сторін студії Л.Д. Фроляк належать:

- створена авторкою докладна й обґрунтована історія формування східностепових говірок Донеччини, аргументована типологія досліджуваних діалектних систем на сучасному часовому зрізі;

- на особливу увагу заслуговують кваліфікація структурних елементів говірок, теоретичні узагальнення різноманітних явищ і процесів у досліджуваному ареалі на тлі континууму української мови;

- поглиблення прийомів історичного і типологічного вивчення новожитніх говірок;

- цінний обсяжний матеріал з фонетики східностепових говірок, поданий у форматі, що дозволяє вивчати не лише інвентар одиниць, а й їхню парадигматику та позиційні залежності — синтагматику; важливою є інформація про поширення багатьох елементів, явищ граматики, їхній різноплановий аналіз; свідчення про лексику, семантику та культурне тло їхнього функціонування і розвитку;

- створення надійного історичного і соціокультурного інформаційного тла для встановлення кореляції між позалінгвальними чинниками і лініями розвитку діалектних елементів;

- підпорядкування дослідження синхронного стану говірок з'ясуванню їхньої динаміки;

- використання різноманітних дослідницьких процедур, зокрема й експериментальних прийомів вивчення фонетики.

Монографія Л.Д. Фроляк спонукає до формулювання завдань дальшого вивчення східностепових говірок. Актуальними видаються:

- по-перше, підготовка нових описових та інтерпретативних студій, у яких з належною повнотою системно були б репрезентовані насамперед граматика, лексика й семантика;

- по-друге, картографування матеріалів, записаних до 2014 р., відтворення на картах варіювання структури говірок у реальних просторових параметрах, що закладе основи для з'ясування в майбутньому змін східностепового ареалу;

по-третє, упорядкування значних за обсягами фонофонду і текстотеки (т. зв. *хрестоматії діалектного мовлення*) — універсального й надійного джерела інформації про структуру говірок в їхній мовленнєвій реальності зі збереженими міріадами деталей, які творять індивідуальність кожної діалектної системи і кожного мовця.

Павло ГРИЦЕНКО

Інститут української мови НАН України, м. Київ

Статтю отримано 20.08.2015

Pavlo Hrytsenko

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

BROWSING THE PAGES OF A VALUABLE BOOK STUDY

Book review on: *Froljak L.D.* The Ukrainian Eastern Steppe Dialects of the Donets'k Region. — Drohobych, 2013. — 399 p. (In Ukraine)

The review ascertains a deep analysis of the structural features as found in the newly-formed dialects of the Donets'k region which developed as a result of the migrations of speakers of Southeast, North and Southwest Ukrainian. The book under review concentrates primarily on the phonetics, though less on the morphology and vocabulary of the dialectal systems under consideration, as well as looks into the history of each of the dialects. The author applies different methods of the description of phonetic phenomena, including the mathematical tools as used in the analysis of oscillograms.

The book is an important contribution to the dialectal studies not only because it covers a wide array of linguistic problems. In fact, the author presents valuable dialectal material which almost disappeared in the course of military actions in this region in the years 2014–2015, yet acquired the status of a national linguistic record.